

QADIMGI MISR VA MESOPOTAMIYADA DUNYUQARASHNING SHAKLLANISHI

Davronov Ziyot Davronovich.

F.f.d., professor.

Salimov Baxriddin Lutfullaevich.

TDTr.U dotsenti.

Mavlonova Baxriniso Parda qizi.

TDTr.U talabasi.

Annotatsiya: *Falsafa tarixi bu dunyoqarash haqidagi munozalar tarixidir. Dunyoqarash masalasi sodda shaklda kishilik jamiyati taraqqiyotining boshlang‘ich davrida kishilar tomonidan qo‘yila boshlagan. Qadimgi falsafiy qarashlarni paydo bo‘lishida Misr madaniyati muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Qadimgi Mesopotamiyada ham yodgorliklar bo‘lib ulardan hanuzgacha tarix va falsafa hamda boshqa fanlarni o‘rganishda foydalanib kelinadi.*

Kalit so‘zlar: *Dunyoqarash, quldorlik tuzumi, afsona, Misr, Mesopotamiya.*

Abstract: *The history of philosophy is the history of debates about worldviews. The question of worldview was put by people in a simple form in the initial period of the development of human society. Egyptian culture played an important role in the emergence of ancient philosophical views. Even in ancient Mesopotamia, they were monuments, and they are still used in the study of history, philosophy, and other sciences.*

Key words: *Worldview, slavery system, legend, Egypt, Mesopotamia.*

Falsafa tarixi bu dunyoqarash haqidagi munozalar tarixidir. Dunyoqarash masalasi sodda shaklda kishilik jamiyati taraqqiyotining boshlang‘ich davrida kishilar tomonidan qo‘yila boshlagan. Ibtidoiy jamoa tuzumida falsafaning bo‘lishi mumkin emas edi, unda hali ishlab chiqarish juda past darajda edi. Bu davrda kishilar o‘zlariga noz - ne‘mat topish uchun vaqt sarflar edilar. Tabiat hodisalari oldida ojiz bo‘lib, hodisalarning sababi qandaydir ilohiy kuch, deb bilardilar.

Quldorlik tuzumi – insoniyat tarixidagi dastlabki sinfiy jamiyatdir. Uning moddiy negizini quldorlik mehnatiga asoslangan ishlab chiqarish usuli tashkil qiladi. Quldorlik tuzumi ishlab chiqarish vositalari bilan birga, qul ham xususiy mulk bo‘lib hisoblanar edi. Qul va quldordan tashqari bu davrda o‘z mehnati bilan kun ko‘ruvchi hunarmand va dehqonlar ham bor edi. Quldorlik jamiyatida jismoniy mehnat va aqliy mehnat o‘rtasida

ajralish boshlandi. Quldor sinfi san’at, adabiyot, falsafa bilan shug’ulana boshladi. Quldorlik davrida ishlab chiqarishning past darajada bo’lishiga qaramay, savdo, hunarmandchilik rivojlanishi bilan quldorlar orasida tabaqalanish boshlandi. Eski amaldor bilan, yangisi orasida to’sqinlik bo’la boshladi. Quldor va qullar orasida kurash boshlandi. Ilg’or dunyoqarash bilan konservativ dunyoqarash o’rtasida kurash boradi. Materialistik va hayotiy diniy, mifologik dunyoqarash bir-biri bilan munozara qilish natijasida dunyoga keldi. Quldorlar diniy afsonalarga suyanib, tabiat va jamiyat hodisalarini xudolar idora qiladi, har bir urug’ boshida xudo turadi, degan fikrlardan foydalandilar. Diniy ta’limotlarga suyangen mafkurachilar ilg’orroq dunyoqarashga qarshi kurashda turli idealistik qarashlarni oldinga surdilar. O’sib kelayotgan ilg’or tabaqa, bu diniy afsonaviy qarashlarga qarshi kurashda materializm falsafasini olg’a surganlar. Quldorlik davrida materializm stixiyali ravishda dahriylik yoki materialistik qarashlar natijasida rivoj topdi. Ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi asosida mazkur qarashlar paydo bo’ldi. Nil daryosi bo’yida geometriya fani kelib chiqdi. Misrda geometriya, geografiya, matematika, fanlarning asosi paydo bo’la boshladi. Tabiat fanlari ham asta-sekin rivojlana boshladi. Shuni aytib o’tish kerakki, qadimgi Misrda «u dunyo»ga ishonmaydiganlar ham bor edi, ular dunyoning asosida moddiy narsaning yotishini e’tirof etar edilar.

Qadimgi falsafiy qarashlarni paydo bo’lishida Misr madaniyati muhim ahamiyatga ega bo’lgan. Chunki ilk madaniy yodgorliklar eramizdan avval IV ming yil oldin paydo bo’lganligi shundan dalolatdir. Misr madaniy yodgorliklarida, ertaklari, rivoyatlari, madhiya, duo, didaktik asarlar, masal, epos, ishqiy lirika, umuman xalq donishmandchiligining boshqa turlarida o’sha davrning ijtimoiy muhiti, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy jihatlari, tabobat, urf-odatlar, tabiat hodisalar, diniy, axloqiy, falsafiy qarashlari yuzaki bo’lsada, o’z ifodasini topgan edi. Qadimgi Misr afsonalarida hamma narsa suvdan paydo bo’lgan va barcha narsada havo bor, deb ta’kidlanadi. Shu sababli ham misrliklar suvni muqaddas, deb bilganlar. Ularning fikricha, hayot suvdan boshlanadi. Shu sababli ham ular Nil daryosini qadimgi davrlarda ilohiylashtirishga borib yetganlar. Misrliklar o’z falsafasida insonlarni dunyo lazzatlaridan to’la bahramand bo’lishlariga chaqiradilar. Quvnoq va shod xurram yashash asosiy maqsad bo’lishi kerak. Oxirat, o’lim haqida doimiy o’ylaverish shart emas.

Misrliklarning qadimiy manbalaridan ma’lum bo’lishicha, tabiat hodisalar, tabiat kuchlari mubolag’alashtirilgan. Shu sababli o’simlik va daraxtlarga sig’inish Misrliklarda ancha qadimiydir. Misr falsafasini shakllanishida u yerdagi tabiat haqidagi fikrlarni shakllanishidir. O’sha paytlardayoq falakiyot fanlari kurtaklari Misrda rivojlangan. Ular yulduzlar faoliyati bilan ko’proq qiziqqanlar. Shu fan asosida taqvim tuzganlar va uni 12

taga bo‘lganlar. Inson salomatligi bilan bog‘liq bo‘lgan tibbiyot fanlari ham Misrda paydo bo‘lganki, natijada falsafiy muammolar ham o‘rtaga qo‘yila boshlangan.

Misr mamlakatlarida bo‘lgani singari qadimgi Vaviloniya (Bobil)da ham qadimgi yodgorliklar bo‘lib ulardan hanuzgacha tarix va falsafa hamda boshqa fanlarni o‘rganishda foydalanib kelinadi. Jumladan, Bobildagi Adapa haqidagi doston fikrimizni tasdiqlaydi. Bu dostonda insoniyatning abadiy hayoti to‘g‘risidagi fikrlari, abadiy yashash haqidagi fikrlar o‘z aksini topgan. Unda “o‘lgan va qayta tirilgan” xudolar, jumladan Bobil xudosi Marduqqa haqida fikrlar berilgan. O‘sha davrdagi insonlar ham tabiat va jamiyat yer yuzidagi o‘zgarishlar haqida mulohazalar yuritgan. Samoviy sirlarni bilishga intilganlar. Xayol surganlar, faraz qilganlar. Ertak va afsonalar to‘qiganlar. Bobilliklarning Etpa haqidagi afsonalari ana shular haqidadir. Bu afsonada insonlarni quyosh, oy, yulduzlar bilan qiziqqanligi, o‘zgarishlarni sabablarini ochishga harakat qilganliklari bayon etiladi.

Bobilliklarning “Jafokash avliyo haqida doston” hamda “Xo‘jayinning qul bilan suhbat” asarlarida o‘sha davrning falsafiy muammolari yoritilganki, biz ular orqali qadimgi davr falsafasi bilan tanishmiz. Ulardan yaxshilik va yomonlik, johillik va ezgulik g‘oyalari kelajakni yaratuvchi insonlar uchun namuna bo‘lganligiga shubha qolmaydi. Ularda falsafiy tasavvur va g‘oyalar tasvirlangan.

Falsafiy fikrlarni taraqqiy etishda qadimgi dinlarning ta’siri katta bo‘lgan. Shunday dinlardan biri bu iudaizm dinidir. Bu yahudiylar orasida tarqalgan din. Iudaizm miloddan avvalgi ikkinchi ming yillikda Shimoliy Arabistonda yashagan ko‘chmanchi yahudiy qabilalarning politeistik e’tiqodlari va marosimlari asosida paydo bo‘lgan. Iuda qabilasining nomidan olingan. Shu qabilaning xudosi Yaxvega sig‘inish sifatida umumiy davlat diniga aylangan. Monotestik tasavvurlar iudaizmida faqat eramizning birinchi asrida shakllangan. Iudaizmida Isroil xalqining “Xudo tomonidan tanlab olingan xalq degan g‘oya, miloddan avval VIII asrda tashqaridan hujum va yahudiylar davlatining bosib olinishi xavfi kuchaygan sharoitda» ilohiy xoloskor kelishiga bag‘ishlangan fikrlar asosiy o‘rinni egallaydi. Iudaizm ta’limoti eramizdan oldingi 444 yilda qo‘l yozma qilingan manbada o‘z ifodasini topgan. Iudaizm tarixining qadimgi davri miloddan avvalgi II asrdan keyinroq Bibliya (yahudiy muqaddas yozuvlarining to‘plami xristianlikning «qadimgi ahd»)ning vujudga kelishi bilan tugaydi. Iudaizm ta’limotining davomi sifatida yahudiylarning ikkinchisi - talmud (3-5 asr) manbasi vujudga keladi. Unda inson o‘lgandan so‘ng tirilishga ishonish ta’kidlanadi. Shuningdek unda yaxshilik va yomonlik xudolari haqida fikrlar yuritiladi. Talmudda dindorning 613 ta ko‘rsatma va qoidalari belgilab berilgan.

Shu o‘rinda qadimgi Sharq va antik /arb dunyosining falsafasini o‘rganish ayni muddaodir. Bu davrlardagi falsafiy fikrlarni o‘rganish har bir insonni ma’naviy boyitadi,

fikrini o‘tkirlashtiradi, tabiat va jamiyatni faoliyatini bilishga undaydi. Falsafiy xulosalar chiqarishga yordam beradi.

REFERENCES:

1. Зиёд Давронов (2022). БИОЭТИКАНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ ҲАҚИДА. Academic research in educational sciences, TSDI and TMA Conference (1), 82-84.
2. Давронов, З. Д. (1990). Возможность и действительность. Фан.
3. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов. (2022) САНОАТ, ФАН-ТЕХНИКА ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ТАБИАТ, ЖАМИЯТ ВА ИНСОНИЯТ ҲАЁТИ БИЛАН ДИАЛЕКТИК АЛОҚАДОРЛИГИ. Academic Research in Educational Sciences. Volume 3, Issue 11, 351-358.
4. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов. (2022) ЖАМИЯТНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА ТАКОМИЛЛАШУВИДА БОШҚАРУВ ВА ТАРБИЯ САНЪАТИНИНГ ЎРНИ. Academic Research in Educational Sciences. Volume 3, Issue 11, 359-365.
5. Salimov Baxriddin Lutfullaevich. Ижтимоий муносабатларнинг шаклланиши ва барқарорлигини белгиловчи муҳим тамойиллар. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(3), March, 2023.
6. Salimov Baxriddin Lutfullaevich. Бирдамлик ва ҳамжихатлик – ижтимоий муносабатларнинг келажагидир. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(3), March, 2023.